

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ХРОМ'ЯК МИХАЙЛО ВЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК 230.1

**РЕЦЕПЦІЯ ПЕРСОНАЛІЗМУ ГРИГОРІЯ НИСЬКОГО
В СУЧАСНІЙ ТЕОЛОГІЇ**

Спеціальність 09.00.14 – богослов'я

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор культурології, професор
СТЕПАНОВА Олена Анатоліївна,
завідувач кафедри менеджменту
туризму Відкритого міжнародного
університету розвитку людини
«Україна».

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
БАУМЕЙСТЕР Андрій Олегович,
професор кафедри теоретичної та
практичної філософії Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка;

доктор філософських наук, доцент
ФІЛОНЕНКО Олександр Семенович,
доцент кафедри теорії культури і
філософії науки Харківського
національного університету імені
В. Н. Каразіна

Захист відбудеться 2 липня 2019 року 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова,9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул.Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 31 травня 2019 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. ХХ століття, яке мало стати сутінками релігії, замінюється ХХІ століттям, в якому релігія відіграє не менш важливу роль, ніж на початку минулого століття. Релігія повертається у суспільний дискурс, зазнають фіаско атеїстичні режими у Східній Європі, а філософія, яка мала мовчати про Бога, через Ж.-Л. Марйона починає знову говорити про Нього. У дискурсі лінгвістичного повороту та у контексті дискусії про буття і дар католицький богослов Марйон наново відкриває праці мислителів грецької патристики Діонісія Ареопагіта та Григорія Ниського і здійснює «богословський поворот» у феноменології. Православний митрополит Пергамський Йоан (Зізіулас) намагається показати аналогічність персоналістського екзистенціалізму М. Бубера, Е. Левінаса і вчення про осіб Трійці каппадокійців, особливо – Григорія Ниського. Американський православний богослов Д. Гарт, спираючись на спадок філософів-феноменологів ХХ ст., з одного боку, та праці Григорія Ниського, з іншого, намагається створити таку філософсько-богословську систему, яка зможе мовою сучасної філософії виразити світогляд ортодоксального християнства.

Сьогодні ідея людської раціональності та автономності людського розуму втратила свою всеохоплюючу роль у науці та філософії, оскільки не весь людський досвід можна виразити мовою математики, експерименту та емпіризму. Одним із ключових поворотних моментів у філософії ХХ ст. став «лінгвістичний поворот», який докорінно змінив уявлення про філософію, релігію та людський досвід взагалі. Засновник феноменології філософ-екзистенціаліст Е. Гуссерль ще на початку ХХ ст. порвав зв'язки із кантіанством, з одного боку, і з позитивізмом, з іншого. Гуссерль надавав перевагу суб'єктивному людському досвіду як джерелу пізнання феноменів об'єктивних речей. Згодом Л. Вітгенштайн, який першим у ХХ ст. здійснив лінгвістичний поворот у філософії, не говоритиме ані про віру, ані про метафізику, адже ці речі є поза людським досвідом, тому: «Про що не можна говорити, про те слід мовчати». Інший співавтор мовного повороту у філософії М. Гайдеггер, коли мова стосуватиметься питань релігії, теж говоритиме про те, що немає сенсу говорити про Бога, оскільки будь-який подібний дискурс не відповідатиме дійсності і мова йтиме про що завгодно, але не про Бога, оскільки неможливе навіть визначення терміну «Бог». Третя постать, про яку варто говорити у контексті лінгвістичного повороту, є Ж. Дерріда, який виступив із жорсткою критикою структуралізму, давши початок феноменологічному постструктуралізму. Дерріда, будучи частково під впливом Е. Левінаса, з одного боку, та відійшовши від ідейної парадигми «смерті релігії» початку ХХ ст., з іншого, однак, говоритиме про Бога своєю специфічною мовою – як про привид, присутній у мовному дискурсі.

У ХХІ столітті християнське богослов'я не тільки повернулося до суспільного, але й філософського дискурсу. Пошуки адекватної персоналістичної концепції, епістемологічної та онтологічної основи для неї заново відродили голос християнської традиції, зокрема Григорія Ниського, який півтори тисячі років був найменш відомим серед каппадокійців, поступаючись популярністю Василю Великому та Григорію Назіанзину, однак потрапив у центр уваги теологів на зламі

XX-XXI ст. Григорієва теорія богословської мови, розвинута у дискусії з Євномієм, тринітарний персоналізм та містично-апофатичні ідеї стали важливим та актуальним внеском не тільки історичного значення, а й актуалізовані в сучасному богослов'ї.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене у межах науково-дослідної роботи кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол № 5 від 29 січня 2009 року) та відповідно до наукової теми кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформації в Україні» (U 0117U004903). Окрім того, робота виконана у межах інтегрованої освітньо-дослідницької програми Центру дослідження релігії НПУ імені М.П. Драгоманова «Сучасне протестантське богослов'я», що розробляється і впроваджується спільно з Євро-Азіатською теологічною асоціацією відповідно до додаткової угоди №1 до договору про співпрацю між Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова і громадською організацією «Євро-Азіатська теологічна асоціація» від 19 грудня 2015 р.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз впливу ідей богословської спадщини Григорія Ниського на сучасну релігійну філософію та теологію.

Для досягнення цієї мети ставляться такі **дослідницькі завдання**:

- окреслити значення та роль персоналізму Григорія Ниського у контексті сучасних філософських та богословських дискурсів, діалогу філософії та теології, взаємовпливів філософського і теологічного персоналізмів;
- висвітлити особливості богословського методу Григорія Ниського, його методологію читання та тлумачення християнських священних текстів, його ставлення до пізньоантичної елліністичної філософії;
- показати провідну роль наративу про Преображення Христове у формуванні персоналізму Григорія Ниського, а також Григорієвого містичного та антропологічного вчення;
- розкрити те, яким чином Григорієве вчення про Трійцю вплинуло на його лінгвістичну теорію, доктрину про людину та богословську епістемологію;
- проаналізувати, яким чином феноменологія католицького мислителя Ж.-Л.Марйона взаємодіє з християнською богословською традицією у проблемах, пов'язаних з епістемологією, концептом дару, ідола, дистанції та насиченого феномену, зокрема, яке місце у проекті сучасного французького феноменолога займає інтерпретація персоналістичної теології Григорія Ниського;
- з'ясувати, яким є вплив ідей Григорія Ниського на персоналістичну теологію митрополита Пергамського Йоана (Зізіуласа), що відіграє ключову роль у

формуванні та легітимізації православного екзистенціалізму, який претендує на роль неопатристичної теології часів постмодерну;

- розкрити особливості адаптації богослов'я Григорія Ниського у проекті постмодерної теоестетики Д. Гарта.

Об'єктом дослідження є персоналістичне богослов'я Григорія Ниського та його вплив на сучасну християнську думку.

Предметом дослідження є особливості рецепції у сучасному католицькому і православному філософському та богословському дискурсах персоналістичних ідей Григорія Ниського.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дисертаційне дослідження має міждисциплінарний характер і виконане на межі богослов'я, релігієзнавства та філософії. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові принципи аналізу релігійних явищ та філософських процесів і принципи сучасного богослов'я – об'єктивності, неупередженості, холістичності, світоглядного та методологічного плюралізму. Для вирішення завдань, поставлених у дисертаційній роботі, використовується ряд основних методів: метод історизму (для дослідження біографії, творчості та богослов'я Григорія Ниського); історико-критичний та історико-генетичний метод (для дослідження для вивчення генези, розвитку та концептуалізації богослов'я та персоналізму Григорія у християнських Священних текстах та творчості Отців Церкви досліджуваного періоду); метод компаративного аналізу (для порівняння персоналізму Григорія із філософією та теологією сучасних мислителів). Богословський контекст дослідження вимагав використання релігієзнавчих принципів – толерантності та позаконфесійності. У роботі також використані такі загальнонаукові методи: опис, узагальнення, аналіз та синтез.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено цілісний аналіз персоналістичного богослов'я Григорія Ниського з врахуванням його біблійних коренів та виявлено лінії впливу цього богослов'я на сучасну католицьку і православну теологічну думку.

У результаті вирішення поставлених у дисертаційній роботі завдань, обґрунтовано положення, що мають наукову новизну та виносяться на захист.

Вперше:

- проаналізовано «християнський поворот» у неоплатонізмі, здійснений Григорієм Ниським, та «богословський поворот» у феноменології під проводом Ж.-Л. Марйона як спроби запропонувати широкий світоглядний і методологічний синтез для концептуалізації християнського персоналізму;
- встановлено, що концепція даності у феноменології і вчення про «надлишковий феномен» Марйона, з одного боку, й актуалізовані сьогодні вчення про епекстасіс та апофатичне «входження в темряву» із богослов'я Григорія Ниського, з іншого боку, стали ефективними способами подолання метафізичного дискурсу в християнському богослов'ї;
- доведено, що сучасна теоестетика з її критикою раціоналістичних онтологічних систем як таких, що не можуть адекватно відобразити богословський дискурс, черпає натхнення та ідеї для своїх богословських конструкцій чи «деконструкцій» саме у богослов'ї Григорія Ниського;

- встановлено, що богослов'я преображення у Григорія Ниського засновувалося на прочитанні євангельського наративу про відповідну подію через зіставлення із взірцевим для традиції досвідом теогносії Мойсея на горі Синай, формуючи його антропологічний та богословський персоналізм;
- виявлено, що персоналізм Григорія Ниського, через його вчення про Трійцю та похідну від нього богословську антропологію, прямо чи опосередковано може служити джерелом для перетлумачення ідентичності суб'єкта в умовах кризи християнської антропології;
- представлено, що проблематика та вирішення богословських і філософських проблем у вченні Григорія Ниського можуть, після контекстуалізованого прочитання, бути застосовані для вирішення аналогічних проблем у сучасному богослов'ї та на межі богослов'я і філософії.

Уточнено:

- значення теорій епиктатису та койнонії для розуміння особливостей персоналізму Григорія Ниського.

Набуло подальшого розвитку:

- філософське та богословське осмислення творчості Григорія Ниського в умовах постмодерну.

Теоретичне значення дисертації. Вперше в українському науковому дискурсі було проведене дослідження, в якому було проаналізовано теологію Григорія Ниського як систему патристичного персоналізму та її вплив на сучасну православну теологію. Висновки дисертації сприяють глибшому розумінню персоналізму християнської теології. Результати дисертаційного дослідження дають змогу для подальших богословських, релігієзнавчих та філософських досліджень, які стосуються проблем сучасного академічного богослов'я.

Практичне значення дисертації. Результати дослідження можуть бути використані при викладанні богословських, релігієзнавчих та філософських дисциплін у вищих навчальних закладах, пов'язаних з релігійними організаціями, або в позаконфесійних релігійних, чи неконфесійних освітніх установах. Матеріали дослідження можуть також слугувати для підготовки відповідної навчальної та методичної літератури.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, яке представляє ідеї та розробки, сформульовані здобувачем самостійно для забезпечення досягнення поставленої мети та виконання встановлених завдань. Використані у дисертації ідеї, гіпотези та положення інших авторів мають відповідні посилання.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на науково-теоретичних семінарах і засіданнях кафедри богослов'я Львівської богословської семінарії, науково-практичній конференції «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 14–18 березня 2016 р.), Науково-практичній

конференції «Пострадянський протестантизм: проблеми ідентифікації та контури майбутнього» (Львів, 18 квітня 2016 р.). Звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів та аспірантів інституту (НПУ імені М.П.Драгоманова, 30 квітня 2015 р.); «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (НПУ імені М.П. Драгоманова; 14-18 березня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформація: східноєвропейські виміри» (Острог, 13–15 квітня 2016 р.); Звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів та аспірантів «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (НПУ імені М.П.Драгоманова; 17 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформація і сучасний світ» (Одеса, 28-29 вересня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Біблія і Реформація» (Одеса, 5 жовтня 2017 р.); Міжнародній богословській конференції «Методології богословських досліджень: проблеми і перспективи» (Київ, 27-28 квітня 2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи висвітлені у 7 статтях, 5 з яких розміщені у фахових виданнях з філософських наук, 1 – в іноземному зарубіжному періодичному науковому виданні, а 1 – у фаховому виданні з богословських наук. Також матеріали дисертації опубліковані у періодичних наукових журналах і збірках доповідей конференцій.

Структура й обсяг дисертації, послідовність викладу матеріалу обумовлені логікою дослідження проблеми, яку, своєю чергою, визначають мета і завдання дисертаційної роботи. Дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 180 сторінок (основний зміст роботи викладено на 159 сторінках). Список використаних джерел налічує 237 найменувань, з них – 138 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, визначається об'єкт і предмет дослідження, формулюється мета й наукові завдання роботи, розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, її зв'язок з науковими програмами. Наводяться дані про апробацію та публікації основних результатів дослідження.

Перший розділ «Значення персоналізму Григорія Ниського для сучасного богословського дискурсу» присвячений перш за все дослідженню історичного становлення сучасного персоналізму. Доведено, що філософський персоналізм, який почав свій розвиток у межах німецької теології, згодом розходиться на три окремі напрямки: французький, російський та американський. Однак спільним ідеологічним підґрунтям для всіх версій персоналізму став феномен «особистості» як вільної та творчої духовна сутності.

Спадщина Григорія Ниського привертає увагу сучасних богословів, натхненних персоналізмом та екзистенціалізмом. Особливо активно використовується Григорієве поняття «*epektasis*», яке означає постійне прагнення особистості до екстазу та пізнання істинного добра. Сучасна теологія закономірно стверджує, що на цьому понятті ґрунтується персоналізм Григорія Ниського, а також

його містичне богослов'я, вона бачить аналогії між поняттями «іпостась» та «екзистенція», «епектасіс» та «трансценденція». Вчення про нескінченний прогрес у прагненні до Бога як блага та про роль міжособистого спілкування в цьому прогресі стала початком для персоналістичних постметафізичних теорій Г.У. фон Бальтазара, Ж.-Л. Марйона, Д.Гарта, Й.Зізіуласа, Дж.Манусакіса.

Гіпотезою нашого дослідження є наявність біблійних коренів у Григорієвого концепту «епектасіс» у євангельських наративах про Преображення, яке у застосуванні до особи осмислюється як буття у благодаті, як персональне виростання у благодаті. І саме ці знання стають важливими в теорії Григорія Ниського про епектасіс та у сучасному вченні про трансценденцію. Усі природно покликані до преображення, але воно відбувається надприродно. І ця парадоксальність природного прагнення та надприродної його реалізації перебуває у центрі уваги сучасної теології.

Історія трансформацій концепту особистості взагалі та теорій про трансценденцію особистості зокрема є важливою, оскільки на ці Григорієві теорії суттєво спирається католицька і православна екзистенційна і постекзистенційна теологія. Зокрема, багато ідей конститууються за допомогою вчень про епектасіс. При цьому особливо підкреслюється зв'язок цього вчення із постулатами про дистанцію – між особистостями, між створеним та нествореним. Епектасіс – це подолання дистанції, яке не знищує саму цю дистанцію. Відповідно, сучасна теологія вбачає близькість основних концептів Григорієвого персоналізму не лише до екзистенціалізму, а й до багатьох теорій постмодернізму.

Виявлення справжньої історії основних понять і теорій Григорієвого персоналізму покликане не лише прояснити справжній їх зміст та трансформації, яких вони зазнають у сучасній теології. Важливою є також адекватна оцінка важливого евристичного потенціалу цих концептів і вчень.

Другий розділ «Богословський метод Григорія Ниського» присвячений аналізу особливостей взаємовідносин теології та філософії у думці каппадокійського автора.

Теологія Григорія привертає велику увагу сучасних богословів та релігійних філософів завдяки тому, що серед усіх авторів золотого віку грецької патристики єпископ Ніси найбільше використовував філософські концепції та методи. При цьому філософія впливала не лише на форму його теології, а на її зміст.

Головним у дискурсі вивчення богословського методу Григорія Ниського постає питання його взаємозв'язку з пізньоантичною філософією. Дехто навіть стверджує, що Григорій є одним із найвпливовіших елінізаторів християнства. Очевидно, що зв'язок Григорія з Орігеном, а через нього з Климентом Олександрійським та Амонієм Сакосом, а також Філоном Олександрійським є беззаперечним. Також багато дослідників стверджують, що Григорій був знайомим із працями Порфірія, а отже, і Плотіна, та й мова дискурсу єпископа Ниського має виразно платонівські, середньоплатонічні та неоплатонічні конотації. Однак Григорій ніколи не заперечував свого знайомства з сучасним йому філософським світом, хоч вважав античну філософію безплідною, тоді як бажані для філософії спосіб життя, знання істини та причетність до трансцендетного надаються християнством. Григорій говорив сучасною йому мовою та в ідеологічній площині залишався християнином.

Платонічну онтологічну прірву між матеріальним та ідеальним Григорій тлумачив не у контексті дуалізму матерії та духу, а у контексті поділу сотвореної (матеріальної та духовної) кінчної реальності та безкінечного Бога. Таким чином, Григорій Ниський не був одним з еллінізаторів християнства, а, швидше, християнізатором еллінізму.

Парадоксальним також є те, що весь опис духовного народження, розвитку і довершеності особистості відбувається з використанням термінів платонізму, але сама особистість визначається через аристотелівські категорії. Таким чином, особистість тлумачиться реалістично, а її духовний розвиток – ідеалістично. Таке сполучення є надзвичайно плідним для сучасної теології, яка бажає свій ідеалізм маскувати під реалізм і навіть «духовний матеріалізм».

Наступним важливим елементом є використання Григорієм алегоричного методу тлумачення Священного Писання. В екзегетичному підході Григорій вважав, що тлумач Писання має в першу чергу бути уважним до корисності тексту, особливо духовної корисності для читача та слухача. Використовувати буквально значення тексту можна тоді, коли читач збагнув істинне значення тексту. Коли ж значення, отримане з буквального розуміння тексту, може бути розкритиковане з моральної точки зору, потрібно скористатися алегоричним тлумаченням, яке може бути, зазвичай, застосованим, лише опираючись на цей критерій. Тим не менш є відмінність між екзегетичним підходом Григорія й Орігена, оскільки останній, зустрічаючи складний текст, шукав інші тексти Писання, буквально співзвучні йому, і на основі них пояснював духовне (алегоричне) значення тексту. Григорій же, зустрічаючи складний текст, вірив у те, що його поява була підкорена вищій цілі – *skopos*-у, яку він часто визначав за безпосереднім контекстом, і, виходячи із цієї цілі, шукав паралельні тексти у Писанні для того, аби дати тексту духовне тлумачення. Таким чином, у своїй герменевтиці Григорій стоїть на позиціях містичного ідеалізму, легітимізуючи не лише «теорію» як метод «споглядання смислів Писання», а й «алегорію» у її повній свободі. Правильність тлумачення Писання при цьому гарантується виключно тим, що усе Писання вказує на єдиний сенс – Логос та на покликання душі нескінченно наближатися до цього Логосу в «епектасісі», скільки б не відбувалося. Його пізнання та скільки б не зростала причетність до Нього.

Таким чином, богословський метод Григорія Ниського є ідеалістично-філософським, оскільки Одкровення та містичний досвід тлумачаться у світлі платонізму, а не навпаки. Отже, процес християнізації еллінізму врівноважується протилежним процесом перетворення християнства на аналог духовних вправ античної філософії.

Третій розділ «Персоналізм Григорія Ниського» присвячено історично-богословському огляду передумов персоналізму Григорія Ниського.

У **підрозділі 3.1. «Наратив про “Преображення Христове” як джерело містично-персоналістичного богослов'я Григорія Ниського»** доведено, що ранньохристиянський наратив, що мав показати паралель між Христом і Мойсеєм, у інтерпретації Григорієм Сінайської теофанії став основою для розвитку містично-персоналістичного богослов'я.

Сюжет Преображення був присутній і в дискурсі ранньої християнської церкви, ще в часи до написання Євангелії. Розповідь наявна у всіх трьох синоптичних

Євангеліях та коротко в 2-ому посланні ап. Петра, а також опосередковано у Євангелії Івана та посланнях ап. Павла через використання символів, пов'язаних із преображенням Христа на горі. У синоптичних Євангеліях Преображення має христологічне значення – з'явлення істинної природи Христа та підтвердження Його авторитету нарівні з Мойсеєм. Згодом, в ап. Івана, Петра та Павла наратив про Преображення набуває антропологічного та сотеріологічного виміру, не втрачаючи христологічного аспекту. Особливо важливо, що усі люди здатні пізнати Бога так, як він відкрився на горі Фавор апостолам, а не тільки так, як на Синаї Мойсею. Преображення, як есхатологічний символ, говорить про Божу перемогу над смертю, про Христову повноцінну людськість, про можливе преображення людини до святості та її есхатологічного тілесного воскресіння.

У подібному до апостолів руслі тлумачили цей наратив і Отці Церкви: Іриней Ліонський, Климент Олександрійський та Оріген. Більшість Отців Церкви пішли не шляхом авторів синоптичних Євангелій, а шляхом ап. Івана та Павла. Якщо для авторів синоптичних Євангелій Преображення було подією, яку вони трактували через призму синайської теофанії з сильним христологічним нахилом, то для Ап. Івана, Павла та Отців Церкви саме богослов'я преображення є призмою для тлумачення біблійних подій та текстів. У Іриней Ліонського, який першим залишає святоотцівський коментар на преображенський наратив, той набуває христологічного значення. Після нього тлумачення Преображення переходить до олександрійців Климента та Орігена, які вносять свій унікальний вклад у розвиток цієї доктрини, надаючи їй містичних конотацій. Згодом, через Орігена богослов'я преображення стає складовою частиною творчого синтезу каппадокійців, а Григорій Ниський взагалі тлумачить синайську теофанію через призму Преображення. За Григорієм, Преображення відбувається на Синаї, і преображається не Христос, а людина, яка з Ним зустрічається.

У *підрозділі 3.2. «Богослов'я особи Григорія Ниського»* аналізується, яким чином у цьому богослов'ї було використано ідеї богословів апостольської епохи, концепції ранніх отців церкви та теорії елліністичної філософії, в результаті чого відбулося формування системи християнського персоналізму. Григорій Ниський краще всіх сучасних йому богословів зумів продовжити справу Афанасія Олександрійського, завдати остаточний удар по аріанству та акумулювати в єдине ціле Нікейське вчення. Він, як один із основоположників християнського містично-апофатичного богослов'я, робив наголос на нескінченності відстані (*diastema*) між людиною і Богом. В результаті відмінності від Бога, яка виражається у свободі вибору, людина не лише може існувати окремо, але й може протистояти своєму Творцеві. Ціллю людського існування є уподібнення Богу, яке можна досягнути через любов, знання і практикування чеснот. Вчення молодшого каппадокійця про нескінченний шлях до нескінченного Бога, на якому особистість переживає перманентну трансценденцію (*epektasis*), ґрунтується на тлумаченні Григорієм Ниським старозавітного наративу про зустріч Мойсея на горі Синай через призму новозавітного наративу про Преображення Христове. Григорій говорить про бажання та любов як прояв постійного прагнення до Бога, Який об'являється надраціональним способом там, де зникає знання і перебуває одна любов.

У четвертому розділі «Теологія Йоана Зізіуласа і персоналізм Григорія Ниського» аналізується рецепція Григорієвої онтології особистості в сучасному православному екзистенціалізмі. Й. Зізіулас, звертаючись до М. Бубера у концепті «іншого» та до тріадології каппадокійців у розмежуванні сутності та іпостасі, запропонував оригінальний православний персоналізм. На думку Зізіуласа, персоналістична революція каппадокійців полягала у тому, що поняття «особа» у Трійці набуло онтологічної конотації, бо саме *Особа* Отця, а не його сутність (*ousia*), є джерелом не тільки для решти двох осіб Трійці, а й Бога взагалі. Такий підхід унеможливорює розуміння Бога, як певної безособової істоти, яка є джерелом трьох осіб Трійці. Це означає, що особа є первинною щодо сутності (*ousia*). Вічність Бога та безсмертя людини конститууються участю у Божому вічному особистому спілкуванні. Смерть для людини можлива тільки тому, що людина є індивідумом, який частково позбавлений спілкування з Богом і тому підвладний смерті. Людина як унікальне існування є особою, що створена за образом Бога, і здатна жити так, як живе Бог, тобто в особистому спілкуванні. Людина повинна жити як образ Божий, тобто як особа для того, аби повністю відбутися у вільних люблячих взаємовідносинах з іншими людьми, подібно до спільності в Трійці.

Встановлено, що частина науковців, зокрема Л. Турческу, звинуватили Зізіуласа у неправильному розумінні богослов'я особистості Григорія Ниського. А. Папаніколау намагається довести, що Л. Турческу неправильно зрозумів Зізіуласа у його прочитанні Григорія Ниського.

Зізіулас вибудовує персоналізм постметафізичний, доречний для діалогу із постмодерними спільнотами, однак його прочитання каппадокійців є дуже екзистенційним та більше нагадує теологію Августина, ніж східних отців церкви. В персоналізмі Зізіуласа, через онтологізацію іпостасі, втілюється положення екзистенціалізму про те, що екзистенція передує сутності та є визначальною для неї. Однак для Григорія Ниського та каппадокійців взагалі поняття іпостасі й особи є тотожними. Через це можна стверджувати, що персоналізм Зізіуласа є оригінальним богословським проектом, але, окрім перетлумаченої термінології, ніяк не поєднується з теологією каппадокійців, а є частиною екзистенційного та августинівського дискурсу.

Цілком аналогічними до вчення Зізіуласа є проекти Х.Янараса, А.Папаніколау, С.Хоружого, С.Чурсанова та інших православних екзистенціалістів.

У п'ятому розділі «Богослов'я Жан-Люка Марйона і теорія теогносії Григорія Ниського» аналізується вплив Григорієвої містичної теології на сучасну католицьку феноменологію.

Показано, що ще з античних часів метафізичне мислення, вслід за Платоном та Арістотелем, орієнтується на суще, або надприродне. Як пояснює Ніцше, а згодом і Гайдеггер та Ж.-Л. Марйон, який їм слідує, стверджуючи, що нечуттєве не може бути основою для загального сущого, ані як логічний принцип, ані як універсальна причина чи «*Бог моралі*», або онтотеологією. В цьому контексті Марйон говорить про метафізичні міркування про Бога як про ідолопоклонство. Це передовсім пов'язано із намаганням людини думати про Бога, виходячи зі свого досвіду. Марйон стверджує, що онтотеологія «*нав'язує*» свої метафізичні імена, такі як «*causa sui*», Богу, тим

самим, приховуючи таємницю Бога. Марйон звинувачує онтологічну традицію, яка робить «*буття*» першим іменем Бога. Тому він говорить про дистанцію між Богом та людиною, яка має вберегти людину від ідолопоклонства та уникнути ситуації, коли зі смертю чергового ідола бога, гине і віра людей у реального Бога. Тому Марйон намагається мислити про Бога, вільного від буття. Таким чином, у своїй праці «*Бог без буття*» він критикує онтологію Гайдеггера як таку, що відбувається у дискурсі тотальності, та підпорядковує рефлексію про Бога мисленню про буття.

Через критику метафізики та онтології Марйон прагне отримати можливість інакшого доступу до Бога. Обґрунтовуючи своє уявлення про Бога без буття, Марйон робить різницю між термінами «*ідол*» та «*ікона*», де перший обмежується поглядом, спрямованим до божественного, і який дивиться назад, як у дзеркало, до глядача, а другий – поглядом, що перевершує погляд у справжній досвід божественного. Марйон говорить про ідолів як про «*ненасичений феномен*». Ж.-Л. Марйон вважає, що християнство має залишитися вірним істинному сенсу дару Христа. Оскільки любов починається, не знаючи, що таке любов, кого любити, або хто любить мене, – все це може приходити тільки опісля появи самої любові. У любові «*Я*» знаходить себе як любляче, і це саме «*я*» завжди стоїть у відношенні до іншого, відкрите до змін до трансценденції в напрямку безосновного. Марйон зосереджується на феноменах, які дають себе вільно без передбачень, вимірювань, порівнянь та причинності. Таким чином, феномени не просто проявляються, а «*дають*» або «*показують*» себе. Людина не може побачити та визначити явища об'єктивно, але деякі з них дані через досвід. Власне їх Марйон називає «*насиченими феноменами*». Марйонова феноменологія даності, що розкриває можливість інтуїтивного насичення, як найглибшого горизонту всієї феноменалізації, пропонує радикально естетичне розуміння реальності як такої.

Очевидними є певні схожості у тому, що ідеї Марйона і Григорія суголосні у наголосі на небезпеці концептуальних ідолів; необхідності побудови третього між катафатикою та апофатикою шляху богопізнання та необхідність бажання, чуттєвості та любові для істинного пізнання Бога. Також опосередковано можна побачити подібність між феноменологічним концептом дистанції та Григорієвим розумінням діастеми і даністю насиченого феномену та богослов'ям кенозису Григорія Ниського.

У шостому розділі «**Теоестетика Девіда Гарта і вчення про койнонію Григорія Ниського**» аналізується вплив Григорієвого вчення про спілкування на постмодерну православну теологію. Д. Гарт вважає, що православне богослов'я, на рівні з філософією, має право голосу в контексті перманентного постметафізичного дискурсу. Для побудови свого богослов'я Гарт використовує мову феноменології та постметафізики, доводячи те, що у християнській традиції, а більше всього у богослов'ї Григорія Ниського, є адекватні відповіді на питання, що ставляться філософами сьогодення. Власне, підхід Д. Гарта характеризується тезою, що мислення Бога у традиційних поняттях онто-телогії за останні роки втрачає довіру, поступаючись теоестетиці, яка спричинила «*естетичний поворот*», що стається у рамках герменевтично-феноменологічного напрямку у богослов'ї останніх десятиліть. Сам постметафізичний поворот відбувається тоді, коли богослов'я відмовляється від систематичного мислення як інструменту побудови систем, стаючи відкритим до стихійного креативу, подібного до поезії або музичної імпровізації.

У цьому дискурсі американський богослов переосмислює феноменологічне поняття дару як можливої неможливості, відкидаючи метафізичні онтологічні конструкти. Він мислить всесвіт і людину, зокрема у контексті Божого дару, який викликає до дії можливість існування інакшого – людського «я», яке може, але не повинно бути в онтологічному чи діалектичному протистоянні з Богом. Мова теоестетики Гарта, так само як вчення Григорія Ниського, не виражається та не намагається систематизувати чи обмежити концептуальними рамками Бога. Гарт говорить про образність та чуттєву красу як можливість саморозкриття Бога. При цьому рух людини до Бога настільки ж безкінечний, як і безкінечний Бог, тому відстань є не відчуженістю творіння від Творця, але першопочатковим задумом Бога, оскільки її можна пройти та не можливо подолати. Д. Гарт, звертаючись до феноменологічного апарату Ж.-Л. Марйона, формує цілком постмодерний персоналізм на ґрунті богослов'я Григорія Ниського.

ВИСНОВКИ

В результаті комплексного аналізу текстів традиції та сучасності виявлено особливості рецепції у сучасному католицькому і православному філософському та богословському дискурсах персоналістичних ідей Григорія Ниського.

Філософія персоналізму виникає на зламі ХІХ і ХХ ст. та стає провідною школою й основним опонентом тоталітарних ідеологій ХХ ст. Згідно персоналізму, людська особистість є вільною, духовною та творчою істотою, що не страждає, як від колективізму, що применшував би її до ролі гвинтика в системі, так і від індивідуалізму, який замикав би особистість у самій собі, прирікаючи її на відчуження. Для персоналістів кожен знаходить себе в іншому і вивільняється в альтруїстичній взаємодії із зовнішнім світом.

Історично сформувалися три школи сучасного філософського персоналізму, хоча вони мають національні конотації, однак, ймовірніше за все, прив'язка до французького, американського чи російського персоналізму є переважно даниною поваги до батьківщини, на якій спочатку творили такі визначні персоналісти як Б. Боун, М. Муньє та М. Бердяєв. Російський персоналізм був глибоко релігійним, французький – соціально-спрямованим, а американський починався як відгалуження теїзму, але швидко розділився на теоцентричний та антропоцентричний табори. Попри певні відмінності між ними, повага до гідності, свободи та цінності особистості є спільною для всіх персоналістичних шкіл.

Григорій Ниський писав свої твори майже за півтори тисячоліття до перших філософів-персоналістів, але його тринітарне та містичне богослов'я мають яскраво виражені персоналістичні конотації, оскільки він розмежував сутність та іпостасі Бога. Він говорив про глибоко персоналістичні взаємини в Трійці через перихорезис та між людиною і Богом через містичне споглядання та сходження – *epektasis*.

Видатний католицький теолог сьогодення Ж.-Л. Марйон будує своє богослов'я на працях Діонісія Ареопагіта, але основні засади його теогносії зазнали визначального впливу ідей Григорія Ниського про стадії містичного пізнання Бога. Один із найвизначніших православних богословів сучасності митрополит Йоан Зізіулас критикує індивідуалізм як згубну ідеологію та пропонує нову теологію

особистості, засновану на творчості каппадокійців. Працюючи у межах школи неопатристичного синтезу, Й. Зізіулас актуалізує каппадокійську, зокрема Григорія Ниського, персоналістську теологію для сучасності. Д. Гарт – ще один визначний православний богослов, прихильник радикальної ортодоксії, систематично будує постметафізичну теологію краси, спираючись на Григорієве вчення про нескінченне бажання Бога людиною. В Гартовій теоестетиці ідеї Григорія Ниського служать основним джерелом для легітимізації як релігійного переживання відчуття захоплення красою світу, формуючи теїстичний персоналізм як теорію про виявлення особистості в області екстатичної творчості та чуттєвості.

Григорій був християнізатором еллінізму, який говорив мовою сучасної йому філософії, але наповнював філософські категорії богословським змістом. Він черпав своє натхнення у творах Платона, Аристотеля, Філона Олександрійського та Орігена. Григорій вважав, що філософія неефективна у справі духовного народження особистості, але вірив у те, що може їй допомогти, направивши до Того, Хто її врятує – до Бога і Його одкровення. Єпископ Ниський пояснював духовний шлях людини образами із Писання та звертався до алегоричного способу екзегези, який він перейняв від Орігена, але сам метод теж ним реінтерпретований у дусі христоцентризму. Алегорія Ниського переводить увагу екзегета із паралельного тексту до контексту та великої цілі всього – есхатологічного єднання у Христі.

Сюжет про Преображення, який міститься у Новому Завіті, оминули своєю увагою ранні християнські богослови. Вперше в Іриней Ліонського з'являється святоотцівський коментар на преображенський наратив. Після нього тлумачення Преображення переходить до олександрійців Климента та Орігена, які вносять свій унікальний вклад у розвиток цієї доктрини. Згодом через Орігена богослов'я преображення стає складовою частиною творчого спадку каппадокійців. Важливо також, що більшість мислителів патристики розглядали Преображення, не наслідуючи наративи Синоптичних Євангелій, а ап. Івана та Павла. Якщо для авторів синоптичних Євангелій Преображення було подією, яку вони трактували крізь призму синайської теофанії з сильним христологічним нахилом, то для ап. Івана, Павла та мислителів грецької патристики саме богослов'я преображення є призмою для тлумачення біблійних подій та текстів. В інтерпретації Григорія Ниського Преображення відбувається на Синаї, і преображається не Христос, а людина, яка з Ним зустрічається. Відповідно, Преображення стає герменевтичним ключем для розуміння смислу обох Завітів.

Як один із відомих християнізаторів еллінізму, Григорій Ниський сформулював таке богослов'я, яке було інтуїтивно зрозуміле для учасників пізньоантичного філософського дискурсу і, водночас, не виходило за рамки християнської ортодоксії. Бог у Григорія особистісний, а творіння та телеологія людського буття мисляться виключно у межах взаємовідносин Бога та людини.

Сучасне персоналістське богослов'я суттєво зумовлене впливом екзистенційної філософії ХХ ст., і немає підстав, вслід за деякими теологами, наївно вважати, що Григорій Ниський міг би бути персоналістським богословом на кшталт М. Бубера, Е. Левінаса, Й. Зізіуласа чи Ж.-Л. Марйона. Однак нотки та відголоски персоналізму характерні для юдео-християнського монотеїзму від першого розділу книги Буття з

його наративом про едемський сад, через теологію викупної жертви та примирення з Богом через Ісуса Христа і завершуючи есхатологічними чаяннями рядових християн, що прагнуть Нового неба і землі. Ідеї Григорія щодо нескінченного руху душі, подолання дистанції та входження до слави Божої у морок як елементу реалізації людської істоти особистістю є найважливішими для розвитку постметафізичного, феноменологічного персоналістського богослов'я. Вчення єпископа Ніси про «*epektasis*», нескінченний шлях до нескінченного Бога, ґрунтується на тлумаченні Григорієм Ниським старозавітного наративу про зустріч Мойсея на горі Синай, через призму новозавітного наративу про «*Преображення Христове*», протлумачене у дискурсі святотцівської традиції попередніх віків.

Григорій переосмислює платонівський поділ реальності на дві складові. В його реальності світ не визначається дуалізмом матеріального та ідеального. Матеріальне та ідеальне мисляться у протиставленні божественному, тобто прірва є між Богом та творінням. Ця прірва, з одного боку, розділяє Творця та творіння, а, з іншого, саме вона спричинює потенційну можливість існування чогось, окрім Бога взагалі. У категоріях цієї відстані Григорій формує і своє містико-персоналістичне богослов'я, яке, з одного боку, реінтерпретує Мойсеєву зустріч із Богом на горі Синай у контексті ранньохристиянського наративу про Христове Преображення, а, з іншого, пояснює, як може існувати взаємодія між людиною, що має форму та існує в часі з вічним та безкінечним Богом, що не має форми чи обмежень.

Митрополит Пергамський Й. Зізіулас створив оригінальний варіант персоналізму, звертаючись до ідей М. Бубера, з одного боку, в концепті «*іншого*» та до тріадології каппадокійців у розмежуванні сутності та іпостасі, з іншого боку. Частина науковців, зокрема Л. Турческу, звинуватили Й. Зізіуласа у неправильному розумінні богослов'я особистості Григорія Ниського. А. Папаніколау та інші богослови і дослідники намагаються довести, що Л. Турческу неправильно зрозумів Й. Зізіуласа у його прочитанні Григорія Ниського. В цілому, їх герменевтика базується на пріоритеті духу тексту над буквою тексту, а тому є проявом богословського модернізму і постмодернізму, оскільки традиція та вільний інтерпретатор, що виступає від імені традиції, ставляться вище за буквальний і очевидний смисл. Отже, Й. Зізіулас вибудовує персоналізм постметафізичний, доречний для діалогу із постмодерними спільнотами. Однак його прочитання каппадокійців є дуже екзистенційним та більше нагадує теологію Августина Блаженного, ніж власне східних отців церкви. В персоналізмі Й. Зізіуласа, через онтологізацію іпостасі, втілюється положення екзистенціалізму про те, що екзистенція передує сутності та є визначальною для неї. Проте для Григорія Ниського та каппадокійців взагалі поняття іпостасі та особи є тотожними. Тому якщо говорити про персоналізм Зізіуласа в контексті християнської традиції, то, як доречно зауважує Л. Турческу, Григорій Ниський прочитаний неухважно і розмито. Через це можна стверджувати, що персоналізм Й. Зізіуласа є оригінальним богословським проектом, але ні у чому, окрім термінології, не залежить від теологією каппадокійців, а є, скоріше, частиною екзистенційного та августинівського дискурсу.

Богословський поворот у французькій феноменології, до якого Ж.-Л. Марйон безпосередньо причетний, став одним із найцікавіших явищ у сучасному

філософському дискурсі. Цей поворот викликав значні дискусії, які не припиняються вже друге десятиліття. Він, з одного боку, – богословський, оскільки навіртає феноменологічний дискурс у богословську площину, а з іншого, – глибоко філософський та персоналістичний. Оскільки пізнання Бога реалізується через безпосередній досвід міжособистісної взаємодії двох суб'єктів, то для Марйона Бог не може бути далеким деїстичним Творцем, а має постійно взаємодіяти з людством. Бог пізнаваний саме у переживаннях і навіть відчуттях. Пізнання Бога – це не раціональне освоєння інформації, яке веде до ідолятриї, а екзистенційний досвід інтенціонального споглядання через дистанцію єдиного Іншого, завдяки чому відбувається конститування людської особистості.

Розвиваючи свій філософсько-богословський проект, Ж.-Л. Марйон намагається зруйнувати концептуальних ідолів та мислити про Бога без буття. Ж.-Л. Марйон звертається до богословського взагалі та містичного зокрема спадку Діонісія Ареопагіта. Однак, в окремих питаннях він згадує про Григорія Ниського, і, складається враження, що це ті питання, щодо яких складно знайти відповіді у Ареопагітиках. Особливо теології Григорія та Марйона суголосні у тому, що стосується небезпеки концептуальних ідолів, необхідності побудови третього між катафатикою та апофатикою шляху богопізнання через хвалу у відносинах любові. Також опосередковано можна побачити подібність між феноменологічним концептом дистанції та Григорієвим розумінням діастеми, між Маріоною даністю насиченого феномену та богослов'ям кенозису Григорія Ниського.

У своєму богослов'ї краси Д. Гарт, використовуючи мову постметафізики, надає нове тлумачення ідей Григорія Ниського. У цьому дискурсі американський богослов переосмислює феноменологічне поняття дару як можливу неможливість, відкидаючи метафізичні онтологічні конструкти. Він мислить всесвіт і людину, зокрема, у контексті Божого дару, який зумовлює можливість існування інакшого – людського «я», яке може, але не повинно бути у онтологічному чи діалектичному протистоянні з Богом. Мова теоестетики Гарта, так само як вчення Григорія, не виражається та не намагається систематизувати чи обмежити концептуальними рамками. Вона говорить про образність та чуттєву красу як можливість саморозкриття Бога, в якому Він, повноцінно перебуваючи, ні не розчиняється Сам, ані не розчиняє Своє творіння у Собі. Людина у цьому всесвіті може, будучи рухомою любов'ю та прагненням краси, долати дистанцію, наповнюватися до країв та, одночасно, ніколи не переповнюватися Божою красою, сьйвом слави Бога. Рух людини до Бога настільки ж безкінечний, як і безкінечний Бог, тому відстань є не відчуженістю творіння від Творця, але першопочатковим задумом Бога, оскільки її можна пройти та не можливо подолати. Для Гарта персоналізм стає основою для комплексного аналізу чуттєвої жаги, яка є мостом через онтологічну прірву до Божої Інакшості через споглядання прекрасного, в інтенціональній взаємодії з яким конститується справжня людина, що створена як *imago Dei*.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Хром'як М. В. Святоотцівська традиція тлумачення новозавітного нарративу про Преображення Христа: внесок Григорія Ниського/ Михайло Вячеславович Хром'як // Практична філософія. – 2017. – № 3. – С. 103–109.
2. Хром'як М. В. Рецепція богослов'я Григорія Ниського у теоестетиці Девіда Бентлі Харта / Михайло Вячеславович Хром'як // Практична філософія. – 2017. – № 4. – С. 159–164.
3. Хром'як М. В. Богословський метод Григорія Ниського у контексті його богословської антропології / Михайло Вячеславович Хром'як // Гілея. – 2017. – Вип. 125. – С. 231–234.
4. Хром'як М. В. Богословський символізм Христового преображення у Синоптичних Євангеліях / Михайло Вячеславович Хром'як // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – №19. – С. 124–127.
5. Хром'як М. В. Рецепція теології Григорія Ниського у феноменології релігії Жана-Люка Марйона / Михайло Вячеславович Хром'як // Практична філософія. – 2018. – № 4. – С. 150–156.

Стаття в іноземному періодичному виданні:

6. Khrom`yak M. V. The theological symbolism of Christ's Transfiguration in the New Testament: according to Ap. John and Ap. Paul / Mykhaylo Vyacheslavovych Khrom`yak // Modern science. – 2017. – (№5) – P. 144–150.

Публікації в інших наукових виданнях:

7. Хром'як М.В. Богословський символізм Христового преображення у Новому Завіті: текстуальний корпус ап. Івана та ап. Павла / Михайло Вячеславович Хром'як // Матеріали першої всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасна богословська думка» (Львівська богословська семінарія, 25 листопада 2017 року). – Львів : Простір М, 2017. – С. 95–106.

АНОТАЦІЯ

Хром'як М.В. Рецепція персоналізму Григорія Ниського в сучасній теології.
– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2019.

У дисертації здійснено аналіз персоналізму Григорія Ниського, у контексті патристичних студій; досліджені джерела та генезис його ідей. Також у роботі показано те, яким чином богослов'я каппадокійського отця церкви сприймаються у теології та філософії релігії ХХІ ст.

У дисертації представлено, що персоналізм Григорія Ниського, через його вчення про Трійцю та похідну від нього богословську антропологію, прямо чи

опосередковано може служити джерелом для пошуків відповідей і осмислення себе, як складової сучасного постхристиянського дискурсу у богослов'ї та філософії. Проаналізовано: генезу богослов'я преображення від прото-євангельського нарративу, який ліг в основу кількох новозавітних розповідей, до вчення Григорія Ниського через призму розвитку доктрини преображення у працях отців церкви, що передували та вплинули на каппадокійського богослова, формуючи його антропологічний та богословський персоналізм; «християнський поворот» у неоплатонізмі, здійснений Григорієм Ниським, та «богословський поворот» у феноменології під егідою Ж.-Л. Марйона. Встановлено, що «третья редукція» та концепція данності у феноменології з одного боку, і вчення про епектасис та апофатичне «входження в темряву» у богослов'ї Григорія Ниського з іншого стали способами подолання метафізичного дискурсу у християнському богослов'ї. Репрезентовано, що сучасна теоестетика з її критикою раціоналістичних онтологічних систем як таких, що не можуть адекватно відобразити богословський дискурс, черпає натхнення та ідеї для своїх богословських конструкцій чи «неконструкцій» саме у богослов'ї Григорія Ниського.

Ключові слова: Григорій Ниський, Ж.-Л. Марйон, Й. Зізіулас, Д. Гарт персоналізм сучасне богослов'я, філософія релігії, онтологія, феноменологічна постметафізична теологія.

АННОТАЦІЯ

Хромьяк М. В. Рецепция персонализма Григория Нисского в современной теологии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.14 – богословие. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2019.

В диссертации осуществлен анализ персонализма Григория Нисского, в контексте патристических исследований; исследованы источники и генезис его идей. Также в работе показано то, каким образом богословия каппадокийского отца церкви воспринимаются в теологии и философии религии XXI века.

В диссертации представлено, что персонализм Григория Нисского, через его учение о Троице и производную от него богословскую антропологию, прямо или косвенно может служить источником для поисков ответов и осмысления себя, как составляющей современного постхристианский дискурса в богословии и философии. Проанализирован: генезис богословия преобразования от прото-євангельского нарратива, который лег в основу нескольких новозаветных рассказов, а также учения Григория Нисского, через призму развития доктрини преобразования в трудах отцов церкви, которые предшествовали и повлияли на каппадокийского богослова, формируя его антропологический и богословский персонализм; «Христианский поворот» в неоплатонизме, совершенный Григорием Нисским, и «богословский поворот» в феноменологии под эгидой Ж.-Л. Марйона. Установлено, что «третья редукция» и концепция данности в феноменологии с одной стороны, и учение о епектасис и апофатическое «вхождение в темноту» в богословии Григория Нисского с другой стали пути преодоления метафизического дискурса в христианском богословии. Репрезентировано, что современная теоестетика с ее критикой

рационализма онтотеологичних систем как таких, не могут адекватно отразить богословский дискурс, черпает вдохновение и идеи для своих богословских конструкций или «неконструкций» именно в богословии Григория Нисского.

Ключевые слова: Григорий Нисский, Ж.-Л. Марйон, И. Зизиулас, Д. Гарт персонализм, современное богословие, философия религии, онтотеология, феноменологическая постметафизическая теология.

SUMMARY

Khrom'yak M. V. The reception Gregory of Nyssa's Personalism in the contemporary theological discourse. – A manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Philosophical Studies, Specialty 09.00.14 – Theology. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2019.

The dissertation analyzes the Personalism of Gregory of Nyssa in the context of Patristic Studies; explores the sources and genesis of his ideas. Also, the research shows how the theology of the Cappadocian Church Father is perceived in theology and philosophy of religion of the twenty-first century.

In the dissertation it is presented that the Personalism of Gregory of Nyssa, through his doctrine of the Trinity and the theological anthropology derived from him, can directly or indirectly serve as a source for finding answers and comprehending himself as a component of contemporary post-Christian discourse in theology and philosophy. It was analyzed: that the genesis of the Transfiguration Theology of the Proto-Gospel Narrative, which formed the basis of several New Testament narratives, influenced the teachings of Gregory of Nyssa through the prism of the development of the doctrine of Transfiguration in the writings of the Church Fathers, preceding and influencing the Cappadocian theologian, forming his anthropological and theological Personalism; the «Christian turn» in Neo-Platonism, carried out by Gregory of Nyssa, and «theological turn» in Phenomenology under the auspices of J.-L. Marion. It has been established that the «Third reduction» and the concept of donation in Phenomenology on one hand, and the doctrine of epektasis and apophatic «entering into the darkness» in the theology of Gregory of Nyssa, on the other hand, have become ways of overcoming metaphysical discourse in Christian theology. It is represented that contemporary theoesthetics, with its critique of rationalistic ontotheological systems as those that can't adequately reflect theological discourse, draw inspiration and ideas for its theological constructs or «non-structures» precisely in the theology of Gregory of Nyssa.

Key words: Gregory of Nyssa, J.-L. Marion, J. Zizioulas, D. B. Hart, Personalism, contemporary theology, philosophy of religion, ontotheology, phenomenological post-metaphysical theology.